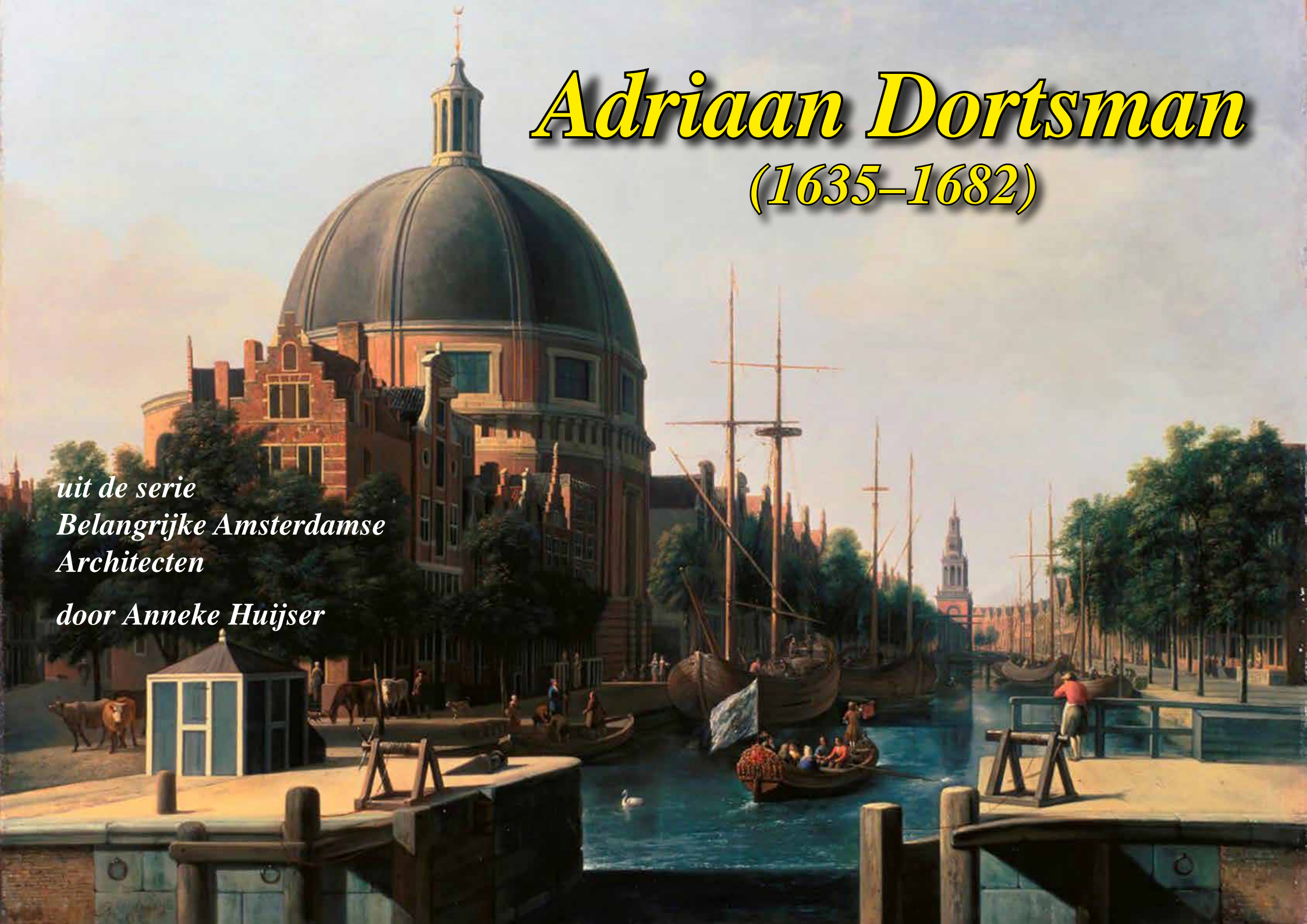

Adriaan Dortsman

(1635–1682)

uit de serie
Belangrijke Amsterdamse
Architecten

door Anneke Huijser

Bouwmeester Adriaan Dortsman of Dorsman (geboren rond 1635 in Vlissingen en begraven 8 oktober 1682 in de Oosterkerk in Amsterdam) was in de zeventiende eeuw een van de belangrijkste architecten die het Hollandse Classicisme, met name de Nieuwe Stijl, in de bouwkunst introduceerden. Toch is hij wat onderbelicht gebleven ten opzichte van Jacob van Campen en Philips Vingboons. Dortsman kwam uit een geslacht van Vlissingse timmerlieden, leerde het vak van zijn vader, mogelijk Adriaen Adriaensz Dortsman, die in de Walstraat te Vlissingen woonde en in 1658 overleed. De doop- en familiegegevens zijn helaas bij een brand verloren gegaan. In elk geval had Adriaan, zoals na zijn dood bleek, een broer, Anthony, en drie zusters, Jacomijntje, Elisabeth en Jannetie. Adriaan had grotere ambities dan in zijn familie gebruikelijk was. Hij vertrok in 1653 uit Vlissingen en studeerde o.a. landmeetkunde en vestingbouwkunde, waarschijnlijk in zijn woonplaats Haarlem of in Utrecht rond 1657, waar hij examen deed in landmeetkunde en aldaar zijn certificaat hiervoor behaalde. Hij volgde colleges wiskunde aan de Universiteit van Leiden rond 1658-59.

De vroegst bekende tekening die Adriaan Dortsman, mogelijk al omstreeks 1658, in Leiden heeft gemaakt, wordt (volgens Wouter Kuyper in 1982) bewaard in het Leidse gemeentearchief. Het ontwerp is gesigneerd met 'dortsman', Het is een pentekening voorzien van arceringen en aquarel in licht grijsblauw. Het blijkt een voorloper te zijn voor zijn latere ontwerpen in Amsterdam. Ook bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) in Amersfoort worden vroege tekeningen van Adriaan Dortsman bewaard, die helaas niet in de beeldbank van de dienst zijn opgenomen. In 1663 verbleef hij enige tijd in Vlissingen en ontwierp voor het Prinsenhuis aldaar een bordestrap, die echter nooit werd gebouwd.

Het is niet bekend wanneer Adriaan Dortsman naar Amsterdam kwam, maar dat moet omstreeks 1665-66 zijn geweest, want na die tijd ontwierp en bouwde hij het huis van Jan Six aan de Herengracht 619. Waar hij vóór en in die periode woonde is niet bekend. In een akte bij de kwijtscheldingen wordt vermeld dat Joan Six op 17 november 1667 het erf aan de Reguliersgracht naast het hoekhuis met de Herengracht, het tegenwoordige huisnummer 4, overgedragen kreeg van Johan Wolters en er een huis op liet bouwen. Hier woonde Adriaan Dortsman van 1669 tot 1673 tijdens de bouw van de huizen aan de Herengracht, de Amstel en de diverse andere grachtenhuizen die verderop ter sprake komen. Van zijn persoonlijke

Adriaan Dortsman

Adriaan Dortsman (1635-1682)

Dit's DORSMAN Amstelaars, ziet, ziet, met Eerbied 't wezen.

Ge kunt de Bouwkunst uit het schrander aanzicht lezen.

Hij heeft uw trotse stad voor eeuwen lang verplicht. Hij, hij heeft Romens vrucht in uwe wal hersticht.

Onderschrift: Jan Goeree, graveur en dichter

Afb: Ets door Pieter van der Plas naar een schilderij van David van der Plas; Stadsarchief Amsterdam

Isabella van Eeghen meldt dat het pand aan de Reguliersgracht in oktober 1670 werd getaxeerd op naam van Dortsman, volbouwd in 1669. Een koopakte op zijn naam werd niet gevonden. Op 7-3-1673 droeg Dortsman het huis over aan Pieter van Vliet.

Hij woonde dus zelf tijdens zijn bloeiperiode, tussen 1669 en 1673, waarin hij zijn belangrijkste werken ontwierp en als bouwmeester toezicht hield op de uitvoering ervan, in dat eenvoudige huis aan de Reguliersgracht, vlak bij de in aanbouw zijnde huizen van hemzelf en zijn opdrachtgever en vriend Jan Six.

leven is niet zo veel bekend. Hij was niet getrouwd en had geen kinderen, zodat hier geen aktes van zijn in te zien. Wel komt zijn naam voor in een aantal kwijtscheldingsakten. Mogelijk had Adriaan Dortsman toen hij omstreeks 1657 in Haarlem woonde daar al zijn latere huishoudster Cornelia van der Gon (23-11-1644 Haarlem) leren kennen. Zij is waarschijnlijk na de dood van haar vader in 1667 naar Amsterdam verhuisd. Cornelia was maker van pronk-poppenhuizen, waarbij Adriaan haar hielp met het vervaardigen ervan en waarin zijn interieurstijl te herkennen was. Het is niet bekend of zij alleen zijn huishoudster was of dat zij een intiemere relatie onderhielden. In elk geval erfde Cornelia, volgens het testament van de kennelijk toen al ernstig zieke of stervende 47-jarige Adriaan Dortsman, dat op 29 september 1682 bij notaris Pieter Sas werd opgesteld, na zijn dood en begrafenis op 8 oktober 1682 een viertal van zijn huizen aan de Herengracht, 623 en 629 en aan de Amstel, 210 en 208. In het begraafregister van 8 oktober 1682 staat dat *Aderjaen Dorsman woonde bij de Blaauwe Brug bij de Heeregragt, dus aan de Amstel, hoogstwaarschijnlijk samen met zijn huishoudster in het pand 210*. Adriaan Dortsman werd begraven in de Oosterkerk,

Adriaan Dortsman

Links: De huizen Herengracht 621-629 die door Dortsman in 1673-'74 als geldbelegging werden gebouwd. Zelf ging Dortsman in het middelste huis met het balkon wonen.

Onder: Meesterteken van Adriaan Dortsman van Vlissingen (ADV) zoals dat aan de onderzijde van het balkon van Herengracht 625 werd aangebracht.

waarvan hij zelf de bouw had afgrond, in een eigen graf met het nummer 51, dat tijdens een verbouwing van de kerk in 1980 werd verwijderd. In dit graf waren later ook de lichamen bijgezet van Cornelia van der Gon, David van der Plas, Pieter van der Plas en hun zuster Johanna van der Plas, de weduwe van kunstschilder Govert van der Leeuw. Het blijkt dat Dortsman, van der Gon en de familie van der Plas nauwe banden met elkaar hebben gehad. Cornelia van der Gon woonde bij haar ondertrouw op 10 maart 1684 in Amsterdam in het pand Amstel 210 en haar toekomstige echtgenoot, de kunstschilder David van der Plas, woonde in de Kalverstraat, zeer waarschijnlijk bij zijn neef, de kaarten- en gravureuitgever Justus Danckerts, die hem bij de ondertrouw assisteerde. Kistenmaker en medewerker van Dortsman, Abraham van Daakenburg assisteerde Cornelia. David en Cornelia trouwden op 26 maart 1684 officieel in Diemen. De broers David en Pieter van der Plas waren al rond 1670-1671 bekenden van Adriaan Dortsman en Cornelia van der Gon. David van der Plas heeft rond 1670 het enig bekende portret van Adriaan Dortsman geschilderd, waarna zijn broer, de beeldhouwer en graveur Pieter van der Plas, die vanaf 1686 op de Prinsengracht 790 woonde, in 1687 de ets in mezzotint ervan zou uitvoeren. Pieter vervaardigde rond 1670-1671 het familiewapen en mogelijk ook de beelden, die op de dakbalustrade van het door Dortsman gebouwde huis van Guiliam Sweedenrijck op Herengracht 462 prijken. In 1683 vervaardigde David van der Plas het schilderij van Magdalena Poulle boven de schouw van

Rechtsboven: David van der Plas (1647-1704), schilder in Amsterdam; detail uit ets door Jacob Houbraken

Rechtsonder: Pieter van der Plas (1655-1708), Amsterdams prentkunstenaar, tekenaar en beeldhouwer; ets door Pieter Schenk

Links: Poppenhuis van Sara Rhoté. De wand met schouw en lambrisering is afkomstig uit een van de poppenhuizen van Cornelia van der Gon. Ontwerp vermoedelijk van Adriaan Dortsman, beschildering wellicht door David van der Plas (coll. Gemeentemuseum, Den Haag).

buitenplaats Gunterstein in Breukelen, welk pand door Adriaan Dortsman gerestaureerd was. David van der Plas schilderde ook diverse taferelen in de poppenhuizen. Na het overlijden van Cornelia in januari 1701 en David in april 1704 kwamen de poppenhuizen via een aantal veilingen in 1704 en 1743 in het bezit van de rijke koopmansvrouw Sara Rothé, die ze uit elkaar haalde en diverse elementen voor haar eigen poppenhuizen gebruikte.

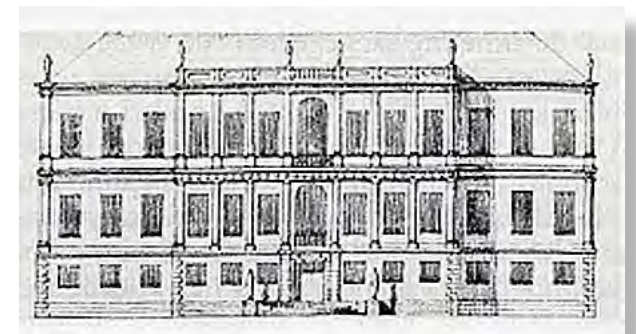
De Nieuwe Stijl in de architectuur na 1665

Onder andere Jacob van Campen, Pieter Post, Daniël Stalpaert, Justus en Philips Vingboons hanteerden bij hun ontwerpen in Amsterdam het Hollandse Classicisme, met als voornamelijk kenmerk pilastergevels en vaak grote frontons. Adriaan Dortsman legde zich bij de grote herenhuizen, een soort huispaleizen, die met name langs de Heren- en Keizersgracht na de Vierde Uitleg (1663) onder zijn leiding verrezen, verder op het Classicisme toe, waarbij onder zijn invloed de nadruk in het vierde kwart van de zeventiende eeuw kwam te liggen op de nieuwe 'Strakke Stijl', als laatste fase van het Hollandse Classicisme, welke later ook door de Vingboons, Steven Vennecool en Jacob Roman toegepast werd. Hoewel Adriaan Dortsman waarschijnlijk nooit in Frankrijk en Italië is geweest, al wordt dit wel in sommige publicaties gesuggereerd, werd hij vooral geïnspireerd door de klassieke bouwkunst van Parijs en Rome. Hiervoor zal hij ongetwijfeld de werken van de Italiaanse architecten Andrea Palladio (1570) en Vincent Scaramozzi (1615) en de Fransen Pierre Lemuet (1647) en Jean Marot (1660) hebben geraadpleegd. De Strakke Stijl werd gekenmerkt door een voorname strenge gevel met een Dorische kroonlijst, zonder pilasters, zuilen of veel versieringen, behalve bij de veelal grote voordeur. Verder scherp uitgesneden vensteropeningen en een attiek boven aan de gevel, soms met een balustrade, zodat het dak vanaf de straat niet te zien was. Ook kwamen hier vaak Romeinse goden- en godinnenbeelden op te staan. Als bouw materiaal voor de gevels werd veelvuldig gebruik gemaakt van Bentheimer zandsteen, dat werd geleverd door de Amsterdamse handelaar Nicolaes Berckelius.

Boven: Herenhuis Keizersgracht 672 door Dortsman in opdracht van Jeremias van Raeij gebouwd in 1671, nu museum Van Loon

Onder: Tekening van een buitenhuis door Dortsman in het 'vriendenboek' van Jan Six (coll. Six)

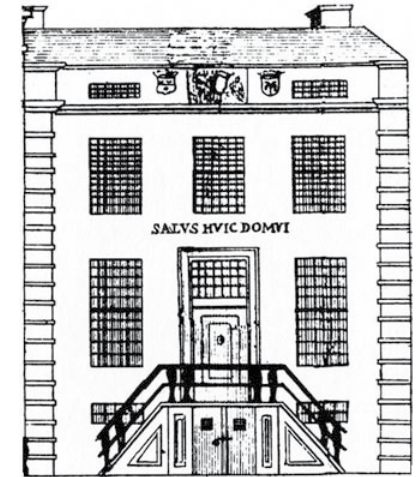
Adriaan Dortsman en Jan Six

Adriaan Dortsman had een goede band met Jan Six (1618-1700) met wie hij bevriend was, wat blijkt uit zijn schetsen van een aantal gebouwen in Jan's *album amicorum de Pandora*, een vriendenboek met tekeningen van o.a. Rembrandt en gedichten van Vondel. Ook is er sprake van diverse geldleningen, die Adriaan van Jan kreeg voor het bouwen van een huizenblok aan de Herengracht en de Amstel, die na zijn dood door zijn erfgenamen aan Six werden terugbetaald. Het blijkt dat de invloed van Jan Six bijzonder groot moet zijn geweest op de carrière van de jonge architect. De rijke adellijke textielverver, regent, schepen en latere burgemeester had overal zijn contacten, o.a. in de Waalse Gemeente. Bovendien was hij getrouwd met Margarita Tulp, de dochter van de medicus professor Nicolaas Tulp, destijds een invloedrijke Amsterdammer en burgemeester. Hoe kwam Dortsman met Jan Six in aanraking? Mogelijk

was dat via de moeder van Six, Anna Wijmer, die in Vlissingen had gewoond en de familie Dortsman aldaar kende. Adriaan ontwierp in februari 1666 voor Six het dubbelhuis aan de Herengracht 619, waarvoor Six in 1665 twee erven had aangekocht. Dit was een van de eerste grachtenhuizen die Dortsman in de 'Nieuwe Stijl' ontwierp en ten uitvoer bracht. De bouw van het monumentale pand werd in 1669 afgerond. De gevelopbouw is zuiver vierkant, met drie raampartijen in plaats van de toen gebruikelijke vijf. Ook het ontwerp van het interieur komt op rekening van Dortsman, wat zeer uitgebreid staat beschreven in het artikel van Pieter Vlaardingerbroek in het bulletin van het KNOB (1996). Het huis staat er nog steeds na een grondige verbouwing, die echter Dortsman's oorspronkelijke werk teniet heeft gedaan.

Adriaan Dortsman

Rechts: Herengracht 619 zoals het voorkomt in het Grachtenboek van Caspar Philips Links: Het dubbele grachtenpand dat Dortsman in opdracht van Jan Six bouwde in 1666-'69; situatie 2017 (ACHV)

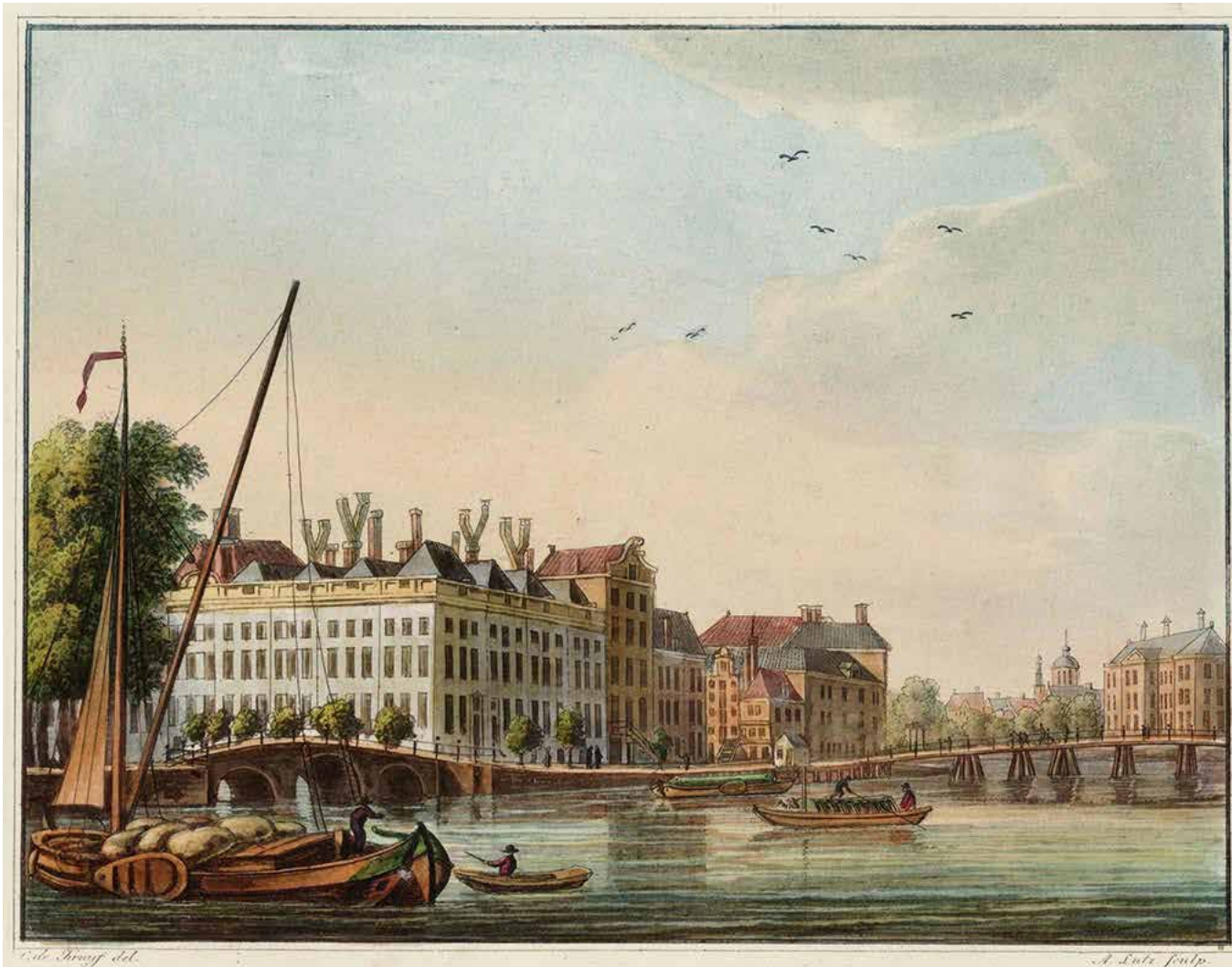

Onder: Portret van Jan Six door Wallerant Vaillant - olieverf op doek 1649 (RKD)

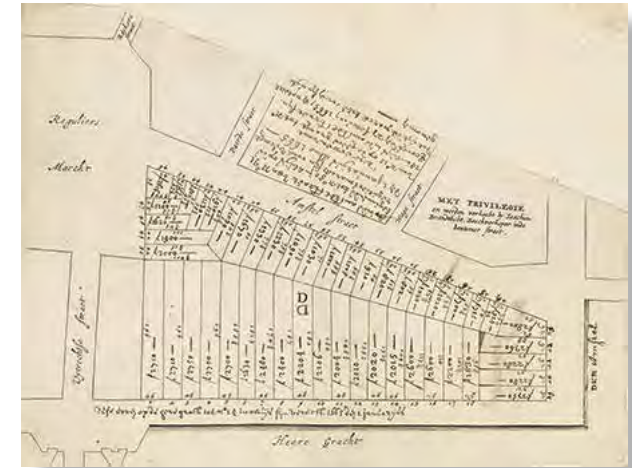

Het grachtenpaleis aan de hoek Herengracht en Amstel

Vanaf Herengracht 619 lag nog bouwgrond open tot aan de Binnen Amstel, waar ook nog een paar percelen tot aan de bebouwing van de Amstelstraat lagen. Adriaan Dortsman kocht op 17 juli 1671 een opstal, erf en stenen wal, aan de westzijde van de Amstel, hoek Herengracht van Jan Six. Hij liet er vijf huizen aan de Herengracht (621, 623, 625, 627, 629) en drie aan de Amstel (208, 210, 212) onder leiding van meester metselaar Jan Willemsz Krabbendam

Adriaan Dortsman

Boven: Uitgiftekaart van park D: tussen Amstel, Herengracht, Utrechtsestraat en Amstelstraat (SAA)

Links: Binnen/Amstel bij Herengracht met het blok huizen dat Dortsman liet bouwen+ ingekleurde ets door Cornelis de Kruijff (SAA)

Onder: Dezelfde hoek op een foto uit ±1855 (SAA)

Boven: 'De Balcon boven de Deur' van Herengracht 625, de woning waar Dortsman woonde; nu in het Rijksmuseum

Links: Herengracht 619-627, waarvan nr. 623, samen met Amstel 210 het restant van een trots huizenblok vormt (SAA)

Onder: Detail uit een kaart van Jacob Bosch met de hoek Amstel-Herengracht (Weesoper-veer) met de bebouwing van de nieuwe uitleg zoals die tot 1681 gevorderd was (SAA)

op bouwen. De huizen Amstel 208 en 210 waren in 1671 klaar en de huizen Amstel 212 en de overige aan de Herengracht in 1673. Toen was echter al in het Rampjaar 1672 de omslag gekomen in het uitbundige architectuurwereldje en het ongebreideld doorbouwen van kapitale panden aan de grachten van de Vierde Uitleg. Adriaan Dortsman werd door het bestuur van Amsterdam opgeroepen om zich in te zetten voor de verdediging van de stad, waar wij later op zullen terugkomen. Van zijn droomstadspaleis aan de Herengracht en Amstel heeft Adriaan maar negen jaar van zijn creatie mogen genieten, tot aan zijn dood in 1682.

De eenvormigheid van de acht aaneen gebouwde panden maakten op het eerste gezicht de indruk van een rijk en voornaam grachtenpaleis. Het waren qua oppervlakte per stuk echter vrij kleine huizen, zeker de hoekhuizen, die geen achtertuin hadden. De gevels werden uitgevoerd met gegroefd zandsteen in de 'Strakke Stijl'. De gevels hadden een triglyfenlijst, een houten attiek en alle huizen waren voorzien van een stoep. Op Herengracht 625, het middel-

ste van deze vijf huizen, werd een balkon aangebouwd met daarin aan de onderkant een monogram verwerkt. Hierin waren de letters ADV, voor Adriaan Dortsman Vlissingen, aangebracht, die door gradenbogen, passers, winkelhaken en schietloden werden gevormd. Het front van de balustrade van het balkon toont een vrouw met een zwaan. Het huis werd om deze reden 'De Balcon boven de Deur' genoemd. In dit huis heeft Dortsman zelf enige jaren gewoond.

Wat gebeurde en na het overlijden van Adriaan Dortsman met zijn huizen? Zoals eerder vermeld erfde Cornelia van der Gon de vier huizen Herengracht 623, 629 en Amstel 208 en 210. Het huis aan de Herengracht 621 legateerde Dortsman in zijn testament van 29 oktober 1682 aan zijn zusters Jacomijntje, Elisabeth en Jannetie Dortsman. Adriaans broer Anthony Dorstman erfde het pand Herengracht 625, woonde er zelf nooit, maar verhuurde het. Hij verkocht het in 1711 weer door vanuit Batavia. Nog tijdens het leven van Adriaan Dortsman werden de panden Herengracht 627 en Amstel 212 aan meester-metselaar Jan Willemsz Krabbendam toebedeeld als betaling voor de geleverde metselwerkzaamheden.

Het balkon van nummer 625, dat later werd afgebroken, bevindt zich tegenwoordig in de tuin aan de achterkant van het Rijksmuseum. Alleen de huizen Herengracht 623 en Amstel 208 en 210 zijn nog bewaard is gebleven. De ander panden zijn afgebroken en vervangen door nieuwbouw.

Rechts: Amstel 208-210, lichtelijk verminkt, het andere restant van het huizenblok dat Adriaan Dortsman op de hoek Amstel-Herengracht liet bouwen

Adriaan Dortsman

De Ronde Lutherse Kerk aan het Singel

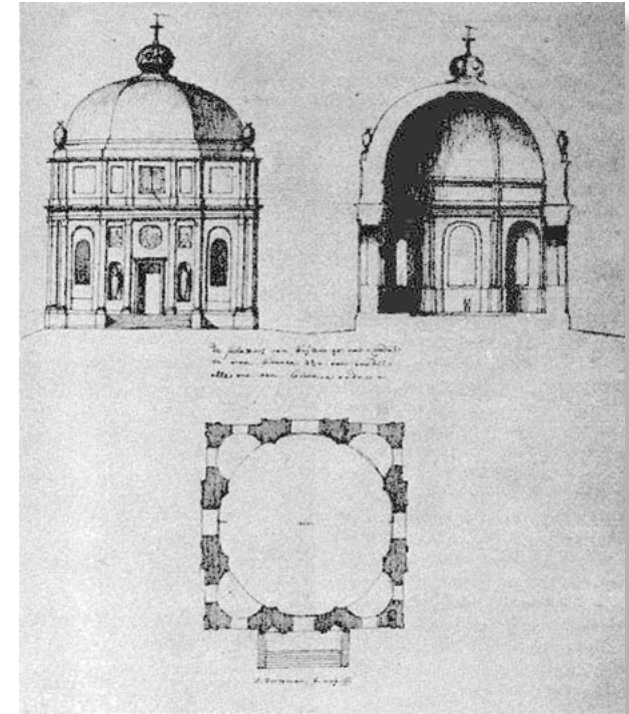
Adriaan Dortsman moet al eerder dan 1666-1667 naam gemaakt hebben als architect, aangezien hij in 1667 een prestigieuze opdracht had gekregen om de nieuwe Lutherse Kerk te ontwerpen, aangezien de bouw van het huis van Jan Six aan de Herengracht 619 pas in 1667 begon en 1669 werd afgerond. Jan Six heeft met vooruitziende blik Adriaan Dortsman in het Amsterdamse architectenwereldje in het zadel weten te helpen en hem zijn kenmerkende ontwerpen laten overtekenen in zijn Album Pandora. De schoonvader van Jan, Nicolaas Tulp, was in 1666 burgemeester dus had Adriaan maar een kleine introductie nodig!

De Oude Lutherse Kerk aan het Spui was te klein geworden voor de inmiddels uitgegroeide Lutherse Gemeente. Deze had, nadat Dortsman een ontwerp tekening had ingestuurd in

1667, hem aangezocht om een ontwerp voor een nieuw kerkgebouw te maken, hetgeen goedgekeurd werd, zodat de bouw ervan aan het Singel in 1668 kon beginnen. Uiteindelijk zou het tot 1685 duren totdat de bouw en inrichting geheel waren afgerond. Omdat de Lutheranen geen toren op de kerk van de gereformeerde bestuurders van Amsterdam mochten bouwen, was Dortsman op het idee gekomen om er een koepel op te zetten, waardoor het gebouw al snel de naam 'Ronde Lutherse Kerk' kreeg, en daardoor des te opvallender was als magistraal kerkgebouw. Door twee heftige branden in 1822 en 1993 is de kerk aan verbouwingen onderhevig geweest, zodat het oorspronkelijke bouwwerk niet meer bestaat.

Adriaan Dortsman

Boven: Kerkontwerp van Adriaan Dortsman. Pen-tekening op één bladzijde van het Album Pandora (vriendenboek) van Jan Six. Aanzicht, doorsnede en plattegrond. Diameter als 100 voet aangegeven, schaal van de tekening ongeveer 1:550 Mei 1666. (Collectie Six)

Links: Aanzicht van de Lutherse Nieuwe Kerk of Ronde Lutherse Kerk, Singel 11, met portretje van Maarten Luther en lijst van predikanten, (oud-)joudelingen en diakenen. Ets naar een tekening van Pieter Rodingh (SAA) Zie ook het omslag

Het Walenweeshuis

Het grootste bouwwerk dat door Adriaan Dortsman in Amsterdam werd ontworpen is het Walenweeshuis aan de Vijzelgracht, in opdracht van koopman en slavenhandelaar bij de WIC Paulus Godin en ijzer- en wapenhandelaar Jeremias van Raey, beiden regent van het weeshuis. De laatste

zullen wij hieronder nog een keer als opdrachtgever voor een dubbel woonhuis Keizersgracht 672-674 tegenkomen.

De strakke voorgevel onder het schilddak bestaat uit gebosseerde bakstenen hoeklisenen en een brede middenrisaliet waarin twee omlijste ingangen, een voor de jongens en een voor de meisjes. De eerste steen werd gelegd op 29 oktober 1669 en het gebouw

was in 1671 al zover voltooid dat de wezen er hun intrek in konden nemen en dat als zodanig tot 1967 in gebruik is gebleven. Daarna is het gekocht door de Franse staat en huisvestte het Maison Descartes, een instituut voor de Franse taal en cultuur, die de regentenkamer weer in ere herstelde. Het instituut verkocht het pand in 2016 aan een projectontwikkelaar, die er sindsdien kantoren in heeft gehuisvest.

Adriaan Dortsman

Boven: Walenweeshuis, ets door Petrus Schenk uit ±1710 (SAA)

Links: Walenweeshuis, ingekleurde ets door Caspar Philips uit 1771 (SAA)

Onder: Prentbriefkaart van de situatie rond 1960

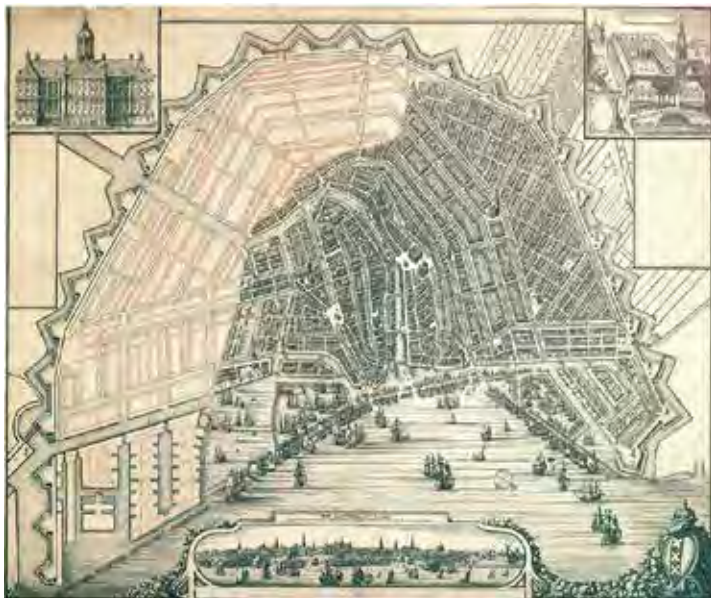

Links: Deelplattegrond Amsterdam met de invulling van de Vierde Uitleg tussen Leidsegracht en Amstel; vervaardigd door Jacob Bosch 1681 (SAA)

Li.ond: Ontwerpkaart uit 1661 door Daniël Stalpaert vervaardigd in opdracht van het stadsbestuur; dit is een overlay over de kaart van de Derde Uitleg door Nicolaas Visscher (SAA)

Onder: Kaart van de Vierde Uitleg door Daniël Stalpaert, opnieuw op basis van een kaart van Nicolaas Visscher van de Derde Uitleg; toegevoegd werd een verdedigingsplan dat door Nicolaes van der Heyden op 27 december 1672 voor het eerst afgetekend werd; de kaart moet dus op z'n vroegst van die datum zijn. (SAA)

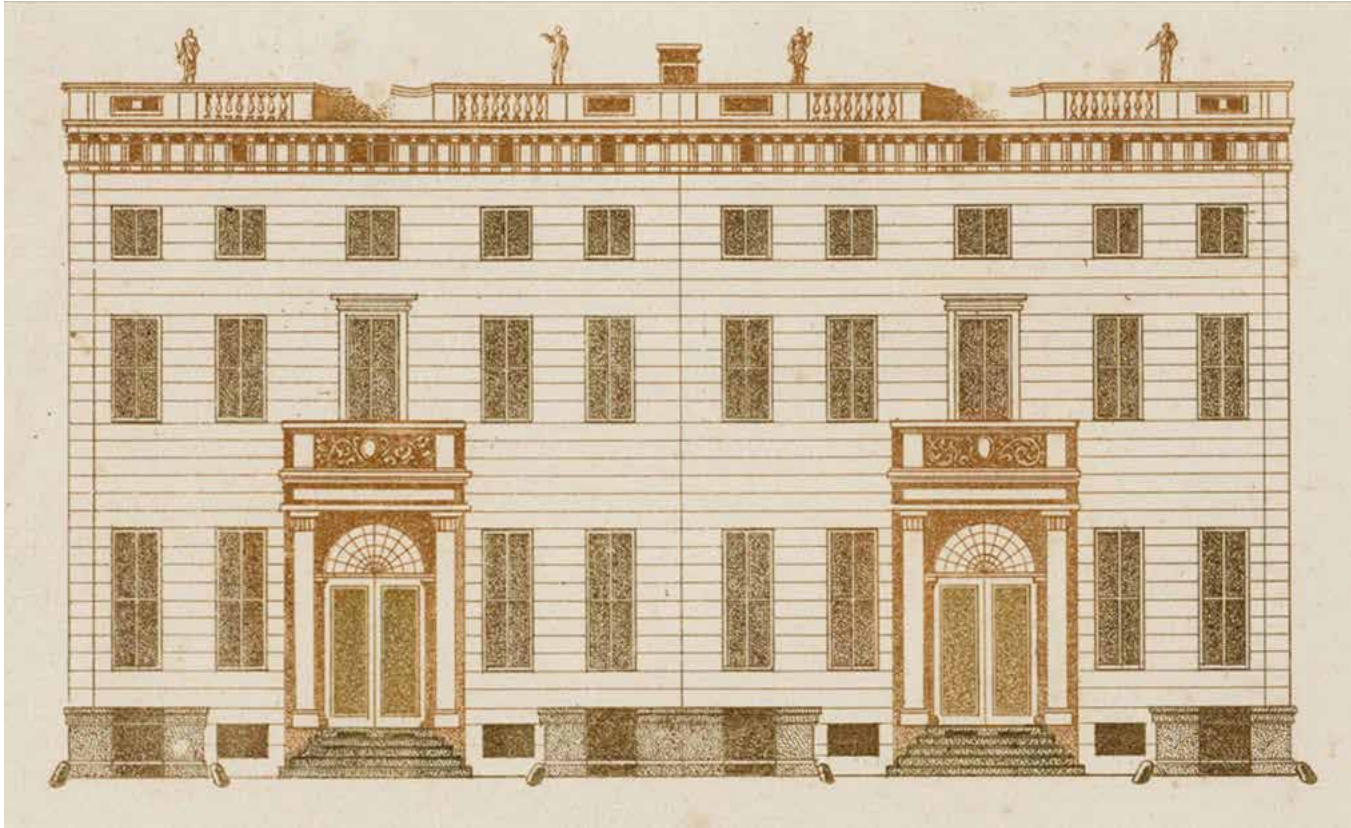

De Vierde Uitleg

In zijn bloeitijd en naar aanleiding van zijn steeds groter wordende bekendheid kreeg Adriaan Dortsman meerdere opdrachten voor de bouw van patriciërshuizen aan de grachten in verband met de Vierde Uitleg. Er moeten waarschijnlijk veel meer huizen door Dortsman ontworpen en gebouwd zijn geweest, maar deze werden soms niet als zodanig benoemd of ontkwamen niet aan de slopershamer.

Adriaan Dortsman

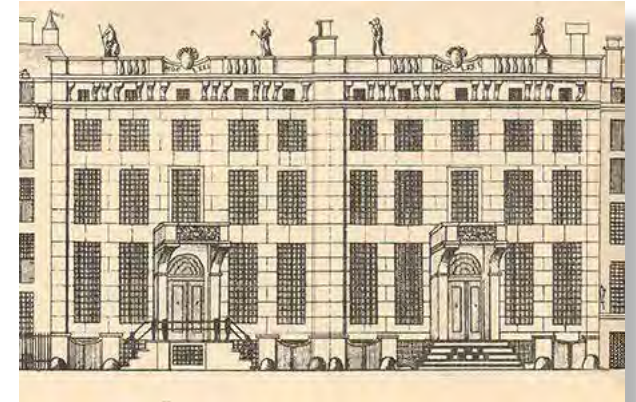

Keizersgracht 672-674

Jeremias van Raey liet in 1671 een dubbel pand door Dortsman bouwen aan de Keizersgracht 672-674, met koetshuis en stallen in de Kerkstraat, waarin op 672 het tegenwoordige Museum van Loon is gevestigd. Van Raey ging zelf op nummer 674 wonen. In mei 1672 huurde de schilder Ferdinand Bol nummer 672. Op 23 november 1752 kochten Dr. Abraham van der Hagen en Catharina Trip nummer 672 en lieten het van binnen grondig verbouwen, waarbij de uit Milaan afkomstige Amsterdamse pleister- en beeldgieter Carel Sartori het gehele pleisterwerk vernieuwde. Pieter Vlaardingerbroek vermeldt in 'De ideale gracht' dat er volgens een mondelinge overlevering van Maurits van Loon (1923-2006) onder de stucplafonds in de linker voorkamer op de eerste verdieping nog delen van originele schilderijen uit Dortsman's tijd moeten zijn te vinden. Er is echter geen verder onderzoek naar gedaan, om het stucwerk niet te verstoren.

Adriaan Dortsman

Boven: Keizersgracht 672-674 zoals het voorkomt in het Grachtenboek van Caspar Philips 1768; hierop is de verbouwing van 1752 weergegeven (SAA)

Links: idem, gravure uit het Grachtenboekje van Cornelis Danckerts ±1700 (SAA)

Onder: Idem, situatie 2015 (foto Erwin Meijers)

Adriaan Dortsman

Herengracht 502

Paulus Godin liet in 1671-1672 het dubbele pand aan de Herengracht 502 bouwen, dat aan een ontwerp van Adriaan Dortsman wordt toegeschreven. Oorspronkelijk had dit huis een bakstenen gevel met een rechte lijst, waaronder consoles met trigliefen. De ingang werd geflankeerd dor twee marmeren Dorische zuilen met hierboven een balkon. Eind 18e eeuw werd de voorgevel ingrijpend gewijzigd door stadsarchitect Abraham van der Hart. Sinds 1927 is dit de ambtswoning voor de Amsterdamse burgemeesters.

Re.bov: Herengracht 502 zoals het voorkomt in het Grachtenboek van Caspar Philips 1768 (SAA)

Rechts: Idem opmetingstekening A.v.d.Hart 1791 (SAA)

Links: Situatie in mei 1943 (SAA)

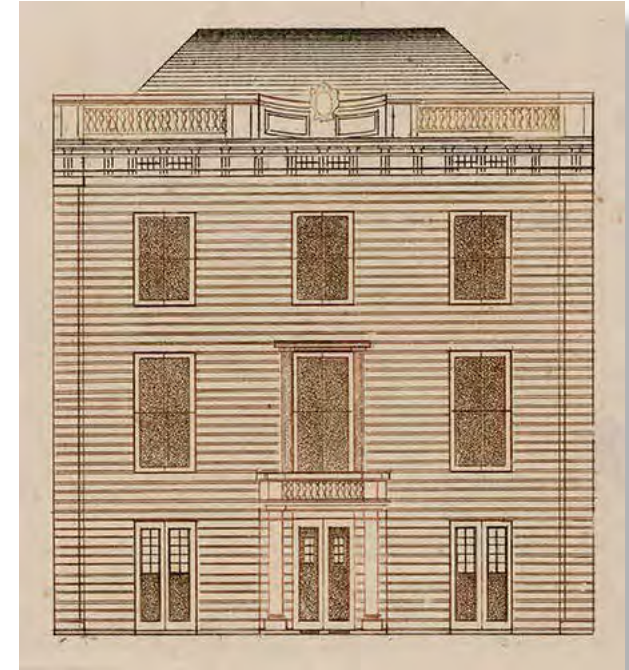

Amstel 216 en Herengracht 592

Het dubbele monumentale pand aan Amstel 216 werd in opdracht van koopman Gijsbert Dommer door Dortsman ontworpen, gebouwd en voltooid in 1671. Het werd een sober huis met een vierkante zandstenen gevel, drie ramen over de breedte en een ingangspartij met balkon. In het attiek met balustrade bevindt zich een wapenstein. Dommer overleed al snel na de voltooiing van de bouw en zijn erfgenamen verhuurden het huis in 1686 aan burgemeester Coenraad van Beuningen, die in een vlag van krankzinnigheid met zijn eigen bloed zijn naam en die van zijn vrouw, kabbalistische tekens, Hebreeuwse letters en een paar driemasters op de gevel aanbracht. Al gauw kreeg dit pand de naam 'Het Huis met de Bloedvlekken'. Deze tekens zijn nog steeds vaag te zien. Amstel 216 werd – volgens Pieter Vlaardingbroek – samen met het aan de Herengracht 592

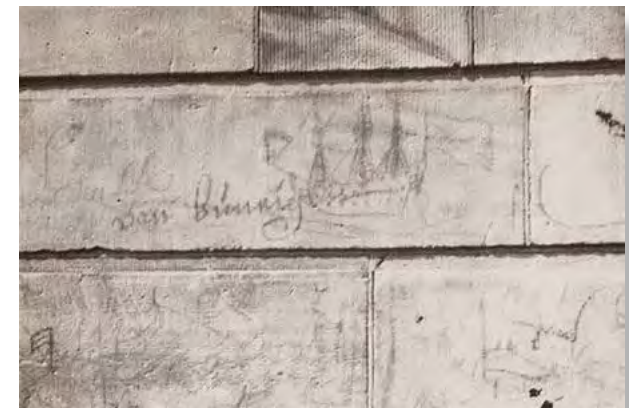
Adriaan Dortsman

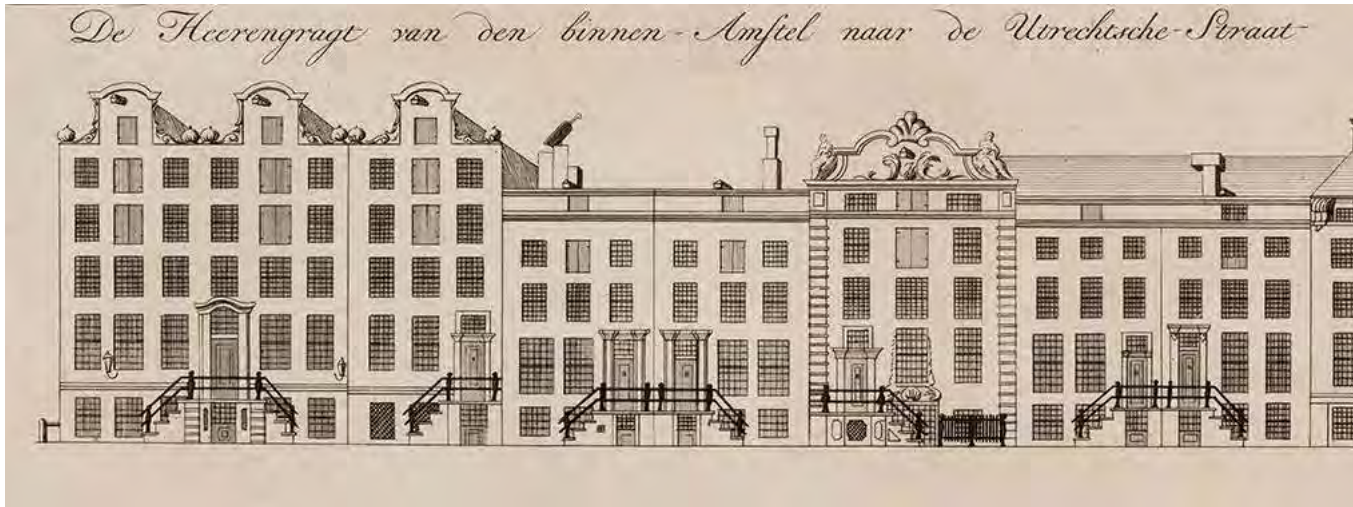

Boven: Amstel 216 kleurenets door Cornelis Dancerts II rond 1700 (SAA)

Links: Amstel 216, de situatie in 2006 (SAA)

Onder: Tekens en vlekken op de muur van Amstel 216 die het de bijnaam 'Het Huis met de Bloedvlekken' opleverde (SAA)

Links: Herengracht 588-600 zoals ze voorkomen in het Grachtenboek van Caspar Philips 1768 (SAA)

Rechtsonder: Fragment van een prent van de Binnen-Amstel door Jan van Call ±1690 (SAA)

Onder: Herengracht 592, de situatie in 2015; de zandstenen bekroning is van 1712 foto: Erwin Meijers

gelegen huis. Dit is het enig overgebleven huis (met een later verfraaide bekroning) dat eens onderdeel uitmaakte van een blok van vijf huizen, die zeer waarschijnlijk allemaal door Dortsman ontworpen en gebouwd zijn rond 1671. Dommer wilde graag een grote tuin achter zijn huis en kon dat alleen realiseren door deze vijf erven er bij te kopen, zodat de tuinen ervan bij zijn tuin getrokken konden worden. De huizen werden verhuurd. Op de prent van Jan van Call (links) is dit aaneengesloten blok huizen goed te zien tegenover het huis van Jan Six op Herengracht 619 en de Dortsmanhuizen ernaast.

Adriaan Dortsman

Keizersgracht 730-734

Ook wel genoemd 'De Dorsman'. Achter de gemeenschappelijke zandstenen gevel met rechte kroonlijst werden oorspronkelijk drie koopmanshuizen met elk een eigen stoep ontworpen en in 1671 gebouwd door (of toegeschreven aan) Adriaan Dortsman, in opdracht van Jan Nicolaesz Somer. Op de balustrade stonden beelden, die helaas verdwenen zijn. In 1923 werden de panden van binnen en van buiten geheel veranderd vanwege de vestiging van het laboratorium voor de Keuringsdienst van Waren. De drie stoepen werden afgebroken en vervangen door een dubbele stoep in het midden. Aan het eind van de twintigste eeuw werden er negentien appartementen in het gebouw gerealiseerd, waarbij het als naam 'De Dorsman' kreeg.

Adriaan Dortsman

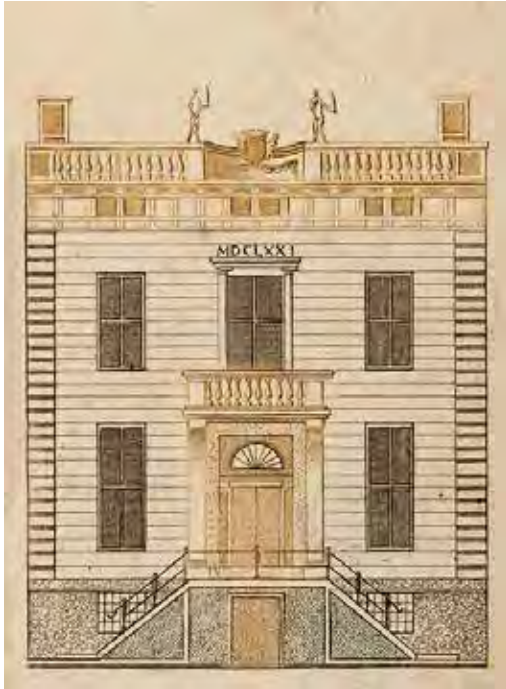

Boven: Keizersgracht 730-734 vóór de verbouwing van 1923 (SAA)

Links: Keizersgracht 730-738 op een kleurenets door Cornelis Danckerts II rond 1700 (SAA)

Onder: idem, na de verbouwing, situatie in 1940 (SAA)

Herengracht 456

Het huis aan de Herengracht 456 werd volgens Pieter Vlaardingebroek ontworpen door Adriaan Dortsman en in 1671 voltooid in opdracht van Johan Corver, die burgemeester was van 1681-1715. De bergstenen gevel was voorzien drie ramen van een rechte lijst met daaronder het jaartal MDCLXXI. Op de dakbalustrade stonden twee beelden, waarschijnlijk Mars en Hercules, met tussen hen in het gekroonde wapen van Corver. Boven de oorspronkelijke dubbele stoep was een balkon aangebracht. Rond 1825 is de gevel totaal vernieuwd, zodat het pand niet meer lijkt op de ets die Cornelis Danckerts (links) ervan vervaardigd heeft.

Herengracht 462

In de beroemde Gouden Bocht van de Herengracht staat op nummer 462, het huis dat voltooid werd rond 1671-1672. Het is bekend onder de naam 'Sweednrijk', naar de opdrachtgever koopman Guilliam Sweedenrijk. De erven 15 en 16, elk met een breedte van 26 voeten (14,90 m), waren in 1665 door Sweedenrijk aangekocht voor twee maal 6000 gulden en werden in 1666 aan hem overgedragen. Wanneer de bouw precies begon is niet bekend. Het zou wel eens een van de eerste huizen in Amsterdam kunnen zijn die door Adriaan Dortsman werden ontworpen. Het huis werd gebouwd met vijf ramen over de breedte, wat toen nog gebruikelijk was, voordat Dortsman de 'Strakke Stijl' met drie ramen over de breedte als

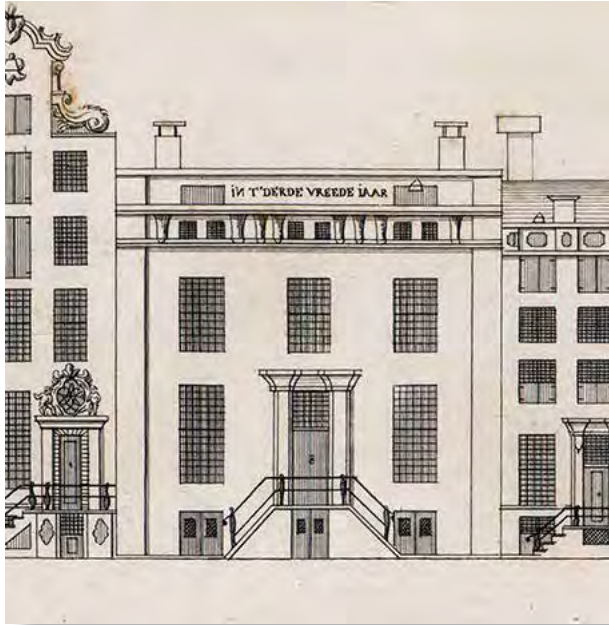
zijn kenmerk invoerde. De gevel van zandsteen is uitgevoerd met rusticabanden, wat een gegroefd effect geeft. De nog originele frontale stoep heeft Dorische pilasters en de beelden Geloof en Liefde (foto rechtsonder).

In de fries van de kroonlijst is een meanderpatroon aangebracht, wat een specifiek kenmerk van Adriaan Dortsman is. Het attiek met balustrade boven de lijstgevel is voorzien van twee dakvazen, de beelden Flora en Mercurius, respectievelijk symbolen voor de welvaart en de handel, met in hun midden het familiewapen van Sweedenrijk, voorstellende een gekroonde leeuw, vervaardigd door beeldhouwer Pieter van der Plas. De gevel is in 1941 gerestaureerd. Het huis heeft een stal in de Nieuwe Spiegelstraat, met de huidige nummers 2 en 2A.

Adriaan Dortsman

Keizersgracht 604

Dit dubbele woonhuis werd in 1670 ontworpen en gebouwd voor oud-schepen Mr. Pieter Schaep, waarschijnlijk door Adriaan Dortsman. Het heeft een rechte kroonlijst met atiek en zes zolderramen tussen de consoles. De dubbele stoep heeft een extra onderingang en aan weerszijden twee kelderdeuren. In de gevel staat: 'In 't derde vrede jaar', hetgeen een verwijzing is naar de Vrede van Aken in 1668. Pieter Vlaardingbroek zegt hierover: "een kopie van het Sixhuis en onmiskenbaar door Dortsman ontworpen".

Herengracht 450

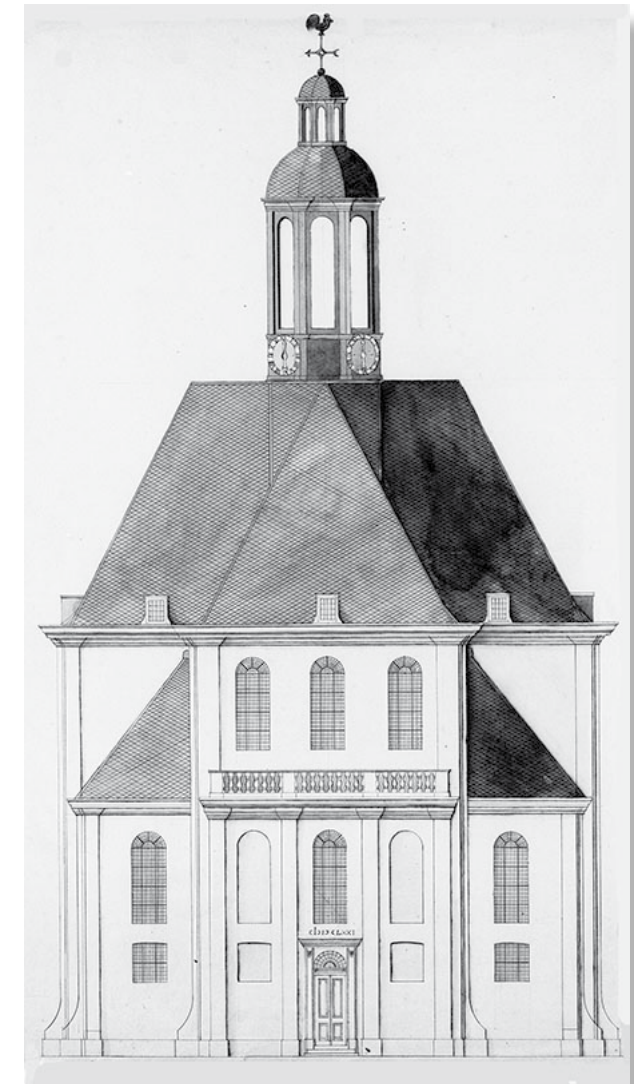
De Strakke Stijl van het Hollandse Classicisme in Amsterdam was niet alleen voorbehouden aan Adriaan Dortsman. Diverse van zijn collega-architecten voerden deze sobere stijl ook rond 1670 uit, bijvoorbeeld Philips Vingboons, die tussen 1669-1671 in de Gouden Bocht een dubbel woonhuis (één van zijn laatste huizen) liet bouwen voor bankier Joseph Deutz. Dat pand is in 1922 met een verdieping verhoogd, waardoor het oorspronkelijke ontwerp teniet is gedaan.

Links: *De Oosterkerk op een prent uit 1725 (SAA)*

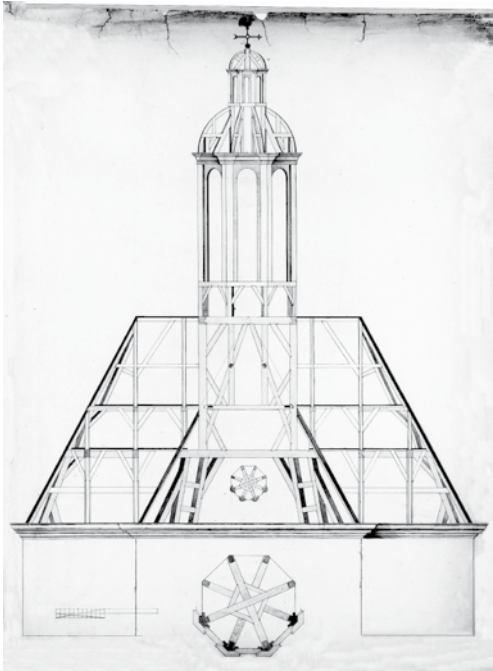
Onder: *Bouwtekening van de Oosterkerk, voorgevel Wittenburgergracht (SAA)*

De Oosterkerk aan de Wittenburgergracht

In opdracht van het stadsbestuur van Amsterdam ontwierp Daniel Stalpaert in 1669 de Oosterkerk aan de Wittenburgergracht. Al snel werd met de bouw ervan begonnen. Het werd een kruiskerk in Griekse stijl met lage hoekvlakken, zodat er een vierkante plattegrond ontstond met vier zware pijlers in het interieur. De uitvoering en de begeleiding van de bouw al gauw werd overgedragen aan Adriaan Dortsman, die volgens zijn eigen stijl veranderingen in het

Adriaan Dortsman

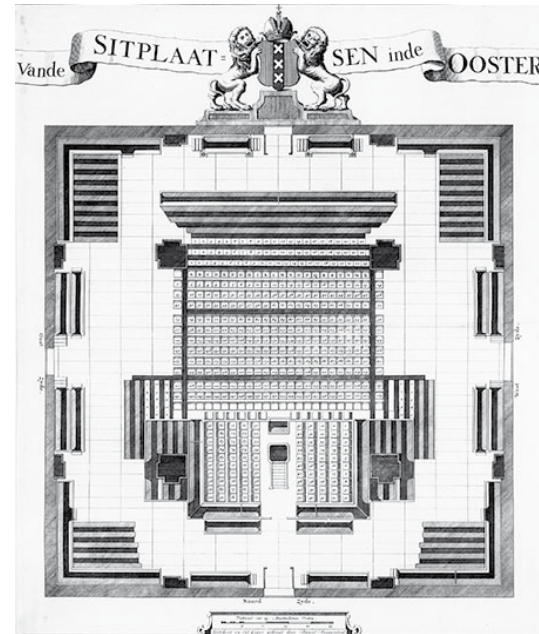
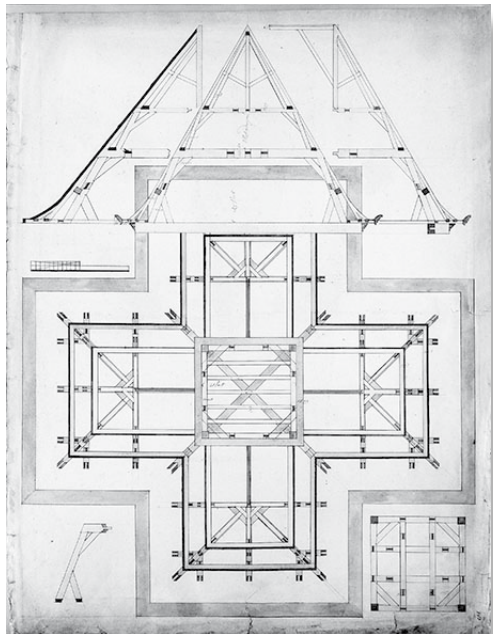
Linksonder: *Bouwtekening; balkconstructie van de kap en de toren (SAA)*

Linksonder: *Bovenaanzicht houtconstructie (SAA)*

Rechtsboven: *Detail van een prent van de Oosterkerk door Johannes de Ram ±1680 (SAA)*

Rechtsboven: *De originele en bewaard gebleven preekstoel (SAA)*

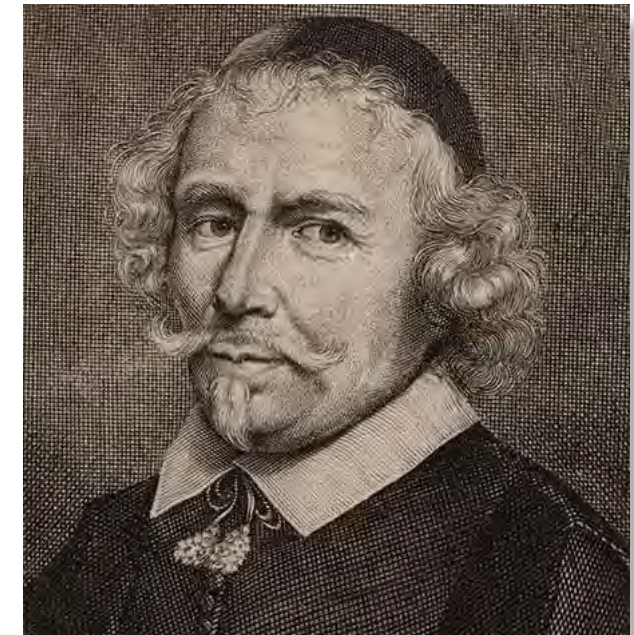
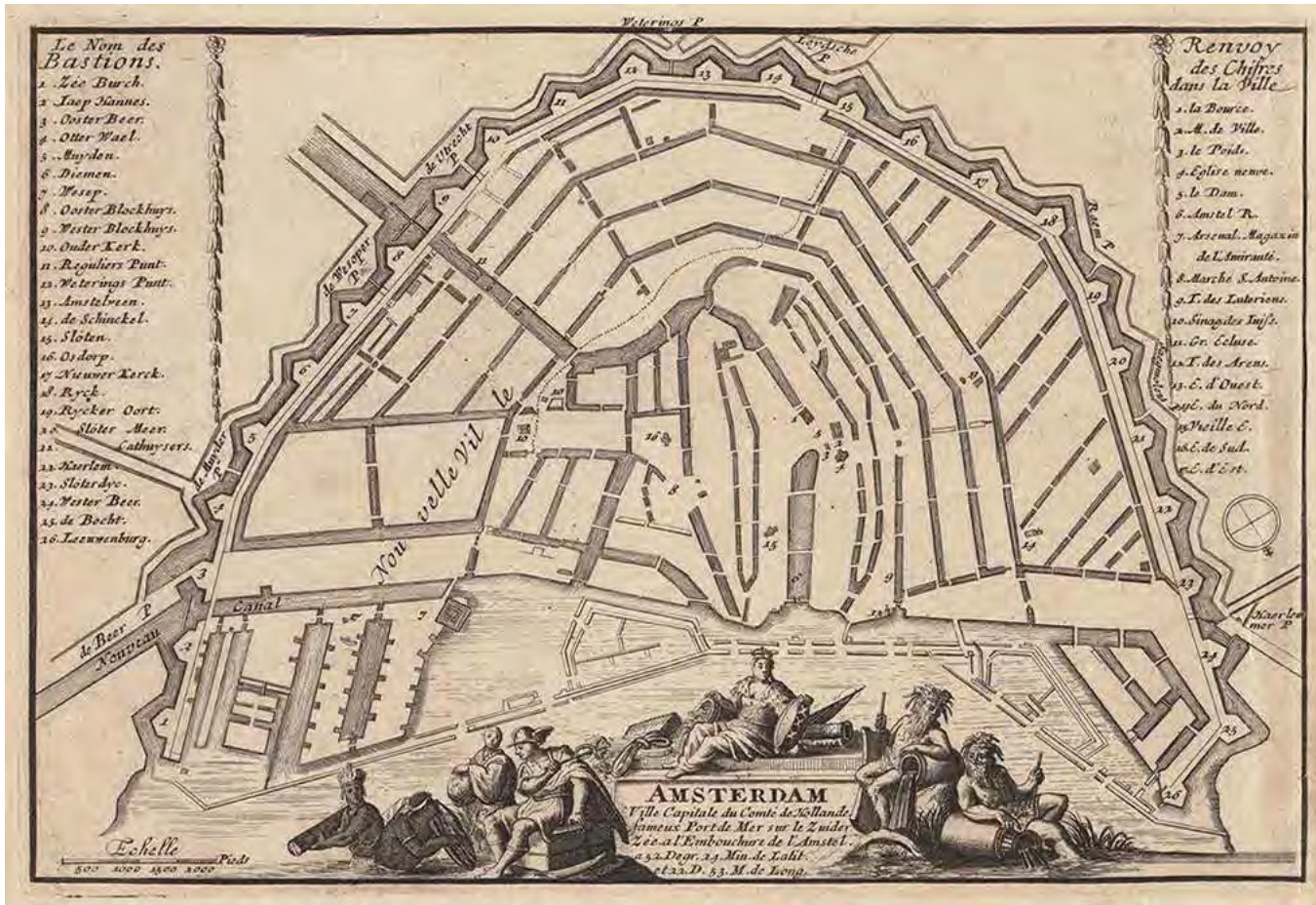
ontwerp van Stalpaert aanbracht. Hij maakte veelvuldig gebruik van natuursteen en ook de inrichting verraadt de hand van Dortsman, o.a. de nog steeds aanwezige preekstoel. In 1671 werd de kerk feestelijk in gebruik genomen, ondanks dat er nog een en ander aan de afwerking moest gebeuren. Nadat de kerk in de loop der eeuwen tekenen van verval begon te vertonen, kocht de gemeente Amsterdam het gebouw in 1974 op voor het symbolische bedrag van één gulden. Daarna werd het in min of meer historische staat

gerestaureerd en heeft het tegenwoordig een culturele bestemming.

Links: *Plattegrond met de zitplaatsen in 1671 (SAA)*

Boven: Portret van Nicolaas Tulp (1593-1674)
 Links: De vestingwerken rond Amsterdam in 1696 in kaart gebracht door Nicolaas de Fer voor de Fransen (SAA)
 Onder: Bolwerk Westerbeer met molen De Beer en daarachter de Haarlemmerpoort. Tekening Jan de Beijer 1766 (SAA)

Fortificatiewerken: bolwerk Westerbeer

Na het rampjaar 1672, waardoor het ontwerpen en het bouwen van de grote patriciërshuizen langs de grachten nagenoeg stil kwamen te liggen, werd Adriaan Dortsman in 1672, waarschijnlijk op voorspraak van Nicolaas Tulp (lid van de Gecommitteerde Raad en de schoonvader van Jan Six) door stadhouder Willem III verzocht om de wallen, grachten en bastions van Amsterdam te helpen moderniseren. Dortsman werd onder leiding van stadsingenieur en landmeter Jacob Bosch aangesteld als architect en opzichter over de arbeiders. In het archief van de Thesaurieren Ordinarius (van de Gecommitteerde Raad) staat dat 'Adriaen Dorsman, Architect', op 27 juni 1672 door de 'Heeren Burgemeesters' was aangesteld tot het uitvoeren

Adriaan Dortsman

van de bouw van het bolwerk Westerbeer aan de Noordzijde van de (vierde) Haarlemmerpoort en van 22 oktober 1673 tot aan zijn ontslag op 29 mei 1674 was hij werkzaam aan de 'Posten aan de Vegt en daaromtrent' (SAA toegang 5039, inv. nr 5).

Fortificatiewerken buiten Amsterdam

In de periode, tussen 1673 en 1675, maakte Dortsman intussen bestekken voor de fortificatiewerken in Naarden, Weesp en de nabijgelegen versterkingen Nieuwersluis, Hinderdam en de Uitermeerse Sluis, waarvoor hij in 1675 tot aan zijn dood in 1682 was aangesteld als

Boven: Vesting Naarden in 1696 na de versterking

Links: Belegering vesting Naarden door stadhouder Willem III in 1673. Na de inname werd de vesting aanmerkelijk versterkt waarbij Dortsman als opgeleid vestingbouwer werd ingezet

Onder: De Amsterdamsepoort in Naarden naar ontwerp van Adriaan Dortsman (ONH)

‘Controleur der Kleine Hollandse Fortificatiën’. Voor de vestingwerken van Weesp ontwierp hij de Naarder- of ’s-Gravelandse Poort en de Utrechtse Poort. Voor Naarden ontwierp hij de Amsterdamse Poort die in 1685 gereed kwam en afgebroken werd in 1915. De Utrechtse Poort in Naarden van zijn ontwerp werd in 1877 vervangen door een geheel nieuw gebouw.

De Vesting Naarden werd omgeven door een gracht en bestaat uit zes ommuurde bastions, zes bemuurde ravelijnen en twee stenen beren. De Bastions dragen de namen; Katten, Oranje, Promers, Turfpoort, Nieuw Molen en Oud Molen. In 1681 werden er diverse mankementen ‘ontdekt’, bijvoorbeeld dat bepaalde plekken niet goed onderheid waren. Omdat Adriaan Dortsman de controleur van de bouwwerken was kreeg hij de schuld van de overigens al jarenlange problemen met frauderende bouwlieden en leveranciers. Mogelijk saboteerde het bestuur van Amsterdam de bouw omdat zij de vesting Naarden als bedreiging voor hun eigen stad beschouwden. Dortsman werd echter nooit officieel in staat van beschuldiging gesteld. Was Dortsman al ziek of was hij teleurgesteld en zwaarmoedig door deze aantijgingen? In elk geval overleed hij vrij snel daarna in oktober 1682. Na de dood van Adriaan Dortsman voltooide Willem Paen in 1685 de bouw van de vesting. Nog steeds is Naarden met zijn unieke stervorm een van de best bewaarde vestingsteden.

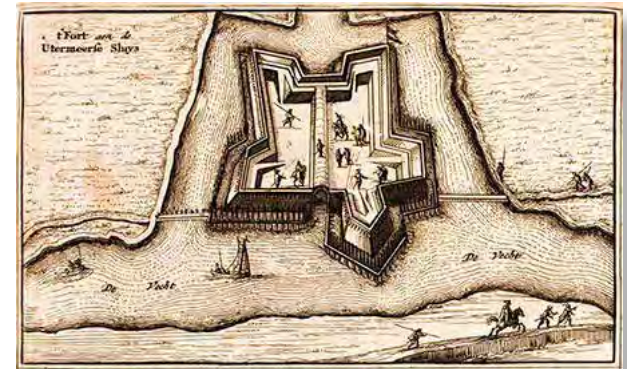
Na het overlijden van Adriaan Dortsman maakte arts en dichter Govert Bidloo een ode met toespelingen op de ongelukkige toestanden in Naarden:

*Had ooit de boukunde eer, 't was door uw brein en hand;
Zij sterft met u, en straft 't ondankbaar vaderland.
Gij echter, die u wel en wijslijk hebt gequeten,
Zult bij 't onsterffelijk het sterflijk lot vergeten.*

Kasteel Nijenrode Breukelen

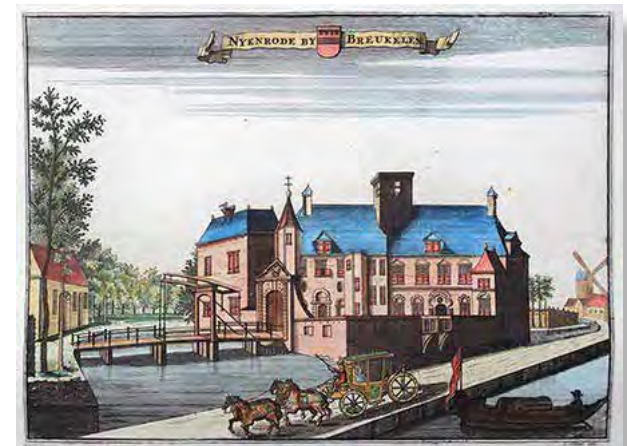
In 1673 werd het kasteel Nijenrode te Breukelen door het Franse leger in brand gestoken, nadat zij dit een aantal maanden als hoofdkwartier had gebruikt. De Amsterdamse koopman Joan Ortt kocht de overblijfselen ervan en liet het weer opbouwen. Adriaan Dortsman herstelde het gebouw en het interieur en hij liet een grote paardenstal bouwen, die nu niet meer bestaat. In het begin van de twintigste eeuw werden het kasteel en het park eromheen grondig opgeknapt. Sinds 1946 is de Nyenrode Business Universiteit in het gebouw gevestigd.

Adriaan Dortsman

Boven: Versterkingen Hinderdam en Uitermeersluis

Onder: Kasteel Nijenrode te Breukelen

Adriaan Dortsman

Gunterstein

Gunterstein in Breukelen is een kasteel dat in de strakke classicistische stijl door Adriaan Dortsman werd hersteld in opdracht van de rijke Amsterdamse weduwe en voormalige regentes van het Walenweeshuis, Magdalena Poulle, die in 1680-1681 de ruïne van Gunterstein kocht, nadat het in 1672 door de Fransen was vernietigd. Het gebouw heeft een Dorische kroonlijst en een ingang met zuilen. Op het dak staat een torentje, met vier beelden. In het interieur zijn nog veel zeventiende eeuwse elementen te vinden. In de salon van Gunterstein hangt boven de schouw in de zaal met wandtapijten het portret van Magdalena Poulle en haar neefje Pieter Poulle (helaas reeds in 1684 overleden), een zoon van haar broer Benjamin. Op het schilderij, dat David van der Plas in 1683 vervaardigde, houdt Pieter een kaart in de hand van het huis en de parkaanleg.

*Boven: Gunterstein op een litho door P.J.Lutgers
Het Utrechts Archief*

*Links: De salon van Gunterstein met schouw en
daarboven het schilderij van David van der
Plas uit 1683*

Foto: Bureau A. J. Vlaardingerbroek

Onder: Recente foto van Gunterstein

NH kerk Bennebroek

In opdracht van Adriaan Pauw werd bouwmeester Pieter Post in gevraagd de kerk in Bennebroek (nu gemeente Bloemendaal) te ontwerpen. In 1664 werd met de bouw begonnen, maar stopte toen de fundering was gelegd. In 1669 overleed Pieter Post, waardoor de bouw stil kwam te liggen tot 1679. Hierna werd de kerk volgens de eigen inzichten van Adriaan Dortsman afgebouwd, waarna op 24 mei 1682

de eerste dienst werd gehouden. De preekstoel van het kerkje (linksboven) is vrijwel identiek met die van de Oosterkerk in Amsterdam.

Kasteel Finspång in Zweden

Het enorme buitenhuis van Louis de Geer de jongere in Finspong, Zweden, werd tussen 1668 en 1672 gebouwd aan de hand van de tekeningen die hem door Adriaan Dortsman waren opgestuurd, waarschijnlijk op voorspraak van Jan Six, die tot dezelfde Waalse groep als de Geer behoorde. Dortsman zelf is echter nooit in Zweden geweest. De ronde zaal aan de achterkant van het buiten is in dezelfde stijl gebouwd als de Ronde Lutherse kerk in Amsterdam.

Linksboven: Hervormde kerk Bennebroek, interieur met preekstoel (Kerkfotografie.nl)

Rechtsboven: idem exterieur (Wikipedia)

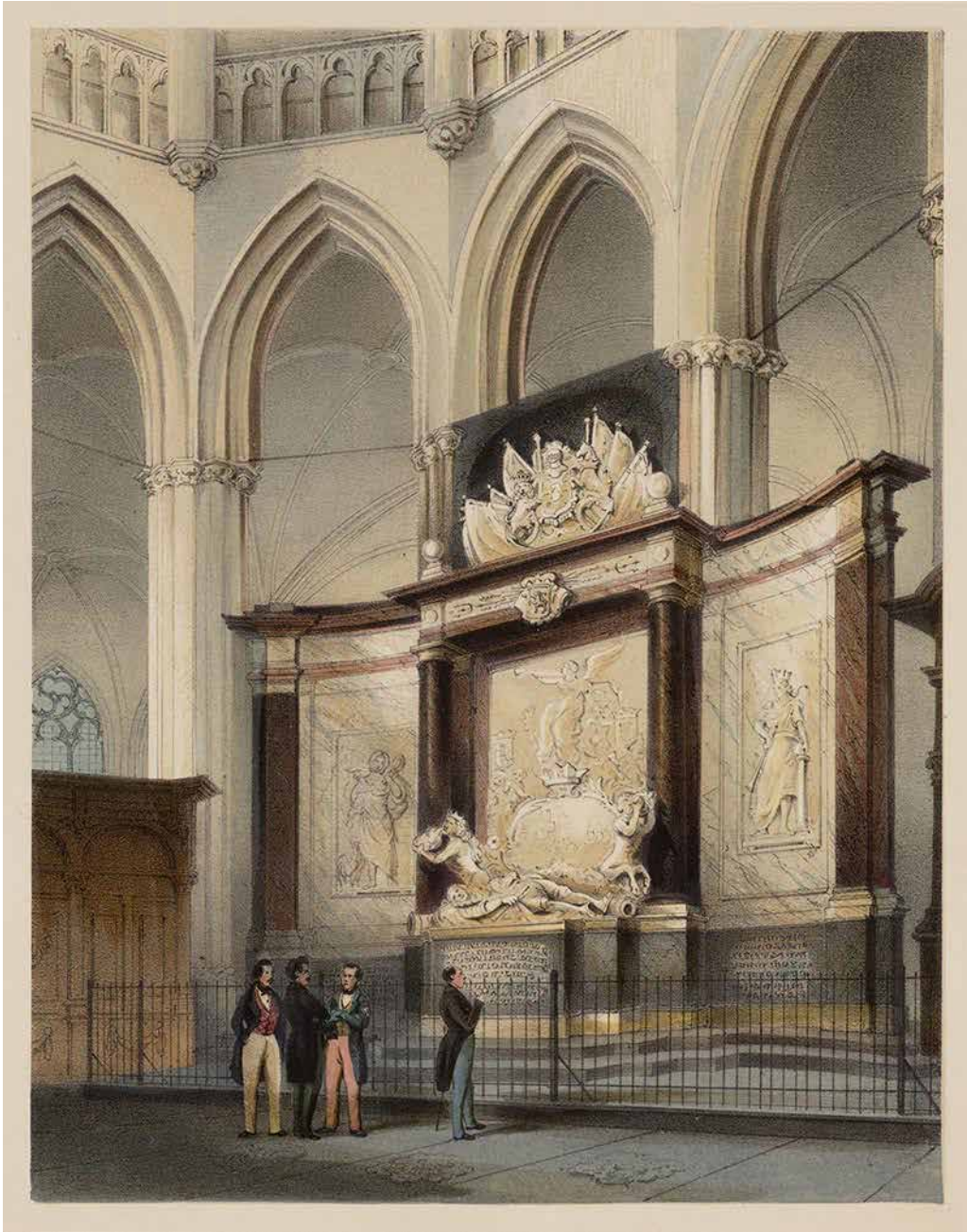
Midenrechts: Zeventiende-eeuwse prent van slot Finspång in Zweden

Linksonder: idem huidige situatie, voorzijde (Wikipedia)

Rechtsonder: idem, achterzijde (Wikipedia)

Praalgraf van Michiel de Ruyter in de Nieuwe Kerk te Amsterdam

Adriaan Dortsman

Adriaan Dortsman was de hoofdarchitect voor de aanpassing van de Nieuwe Kerk in Amsterdam voor het marmeren praalgraf na de dood van Michiel de Ruyter in 1676, waarbij hij de ruimte waar voorheen het hoofdaltaar stond voorbereide voor de bouw van het graf. Hij ontwierp het grafmonument van rood, wit en zwart marmer en had toezicht op de bouw ervan. Het beeldhouwwerk werd verzorgd door Willem de Keyser en Rombout Verhulst. In 1681 werd het werk afgerond.

Anneke Huijser 2021

Bronnen:

Dr. I. H. van Eeghen, e.a. Vier eeuwen Herengracht, Genootschap Amstelodamum 1976

Dr. I.H. van Eeghen, Een Amsterdams grachtenboekje uit de zeventiende eeuw. Het plaatwerk van Cornelis Danckerts, Genootschap Amstelodamum 1963

Dr. I.H. van Eeghen, Adriaan Dortsman en Jan Six, Maandblad Amstelodamum, jaargang 57, 1970 p. 152-159

Pieter Vlaardingerbroek, Adriaan Dortsman en Jan Six. Architectuur en interieurs van hand van Herengracht 619, Bulletin KNOB jaargang 95 (1996) p. 149-169

Pieter Vlaardingerbroek, Adriaan Dortsman 1635-1682. De ideale gracht, WBooks/Museum van Loon 2013

Wouter Kuyper, Dichtung ind Wahrheit in tekeningen van Adriaan Dortsman en Pieter Roman, Bulletin KNOB jaargang 83 nummer 5, november 1984 p. 241 e.v.

Beeldbank Stads Archief Amsterdam (SAA)

www.amsterdamsegrachtenhuizen.nl

Pinterest

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

